

Funded by
the European Union

**National Endowment
for Democracy**
Supporting freedom around the world

Російська військова присутність в Україні та її вплив на ситуацію з правами людини

**БФ «Ініціатива з дослідження східноєвропейської безпеки»
East European Security Research Initiative Foundation**

Київ – 2019

Цю публікацію підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу. Зміст публікації є виключно відповідальністю авторів і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу.

This publication was produced with the financial support of the European Union. Its contents are the sole responsibility of the authors and do not necessarily reflect the views of the European Union.

Публікацію підготовлено в рамках проекту «Російська військова присутність в деяких країнах Східного партнерства та її вплив на ситуацію з правами людини», виконаного Helsinki Citizens' Assembly-Vanadzor office, Promo-LEX Association, East European Security Research Initiative Foundation.

Реалізації проекту сприяла підтримка, отримана через схему надання грантів Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Проект фінансується Європейським Союзом в рамках підтримки громадянського суспільства в регіоні. У рамках регрантингу Форум громадянського суспільства Східного партнерства підтримує проекти своїх членів, які сприяють досягненню місії та цілей Форуму.

Гранти доступні для організацій громадянського суспільства країн Східного партнерства та ЄС. Ключові сфери підтримки: демократія та права людини, економічна інтеграція, навколишнє середовище та енергетика, контакти між людьми, соціальна і трудова політика.

Хилько М.М., Титарчук О.Г. Російська військова присутність в Україні та її вплив на ситуацію з правами людини. – Київ: БФ «ІДСБ», 2019. – 27 с.

Khylko, M. & Tytarchuk, O. (2019), *Russian military presence in Ukraine and its impact on human rights situation*, East European Security Research Initiative Foundation, Kyiv, 27 p.

Abstract

The issue of foreign military presence in the context of respect for human rights will remain one of the important issues on the agenda for all East European countries, including Ukraine. The case of legislative regulation of staying in Ukraine of the Black Sea Fleet of the Russian Federation demonstrates clearly the Russian strategic approach for using all available hybrid mechanisms to strengthen its influence on neighbouring states, including the use of law as a kind of hybrid warfare triggering abuses of human rights and threatening human security as such. The insufficient detailing and the low level of practical implementation of basic laws, regulating the presence of the Russian military base (the Black Sea Fleet) on the territory of Ukraine as well as the lack of unified strategic approach, reinforced by incomplete use of the potential of international organizations in the field of human rights protection, led to a low indicator of the practical use of the legal framework to monitor the situation on the ground and conduct investigations of the revealed violations of human rights and freedoms. Ukraine together with the international community should continue work on searching ways to make the Russian Federation to uphold its obligations under international human rights law in the Crimea and to respect obligations that apply to it pursuant to international humanitarian law.

Історико-політичні передумови присутності Чорноморського флоту Росії на території України

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році новостворені незалежні держави зіткнулися з проблемою поділу Збройних Сил СРСР, включаючи сухопутні та військово-морські бази. 30 грудня 1991 року в Мінську керівники пострадянських незалежних держав погодилися, що будуть створювати власні військові сили на базі підрозділів колишніх збройних сил СРСР, які перебували на території відповідних країн, за виключенням «стратегічних» (ядерних) сил, які мали залишатися під єдиним командуванням Співдружності Незалежних Держав (СНД) - регіональної міжурядової організації, заснованої республіками колишнього СРСР.

Згідно з цією логікою, Україна повинна була успадкувати ті підрозділи радянського Чорноморського флоту, які були розгорнуті на території України, у тому числі на Кримському півострові з основною військово-морською базою в місті Севастополі. 5 квітня 1992 року Президент України Леонід Кравчук видав *Указ про передачу Чорноморського флоту під адміністративне підпорядкування Міністерству оборони України*. Але Москва прагнула зберегти контроль над Чорноморським флотом, і вже через два дні після указу Кравчука, 7 квітня 1992 року, президент Росії Борис Єльцин видав *Указ про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію Російської Федерації*.¹

Деякі з офіцерів та моряків військових кораблів Чорноморського флоту почали присягати на вірність Україні, інші – на вірність Росії; загальна атмосфера на флоті погіршилася. Щоб уникнути можливої конфронтації, українські та російські президенти скасували вищезгадані укази і на засіданні 23 червня 1992 року домовилися уникати односторонніх кроків та вести переговори з питання про пострадянську спадщину Чорноморського флоту.² 3 серпня 1992 року Президенти підписали *Угоду між Україною та Російською Федерацією про принципи формування Військово-Морських Сил України та Військово-морського флоту Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР*. Було вирішено, що колишній Чорноморський флот СРСР буде розподілений між Україною та Росією (стаття 1); протягом наступних трьох років «перехідного періоду» флот керується спільним командуванням, «призначеним за консенсусом» українських і російських президентів (статті 2, 3 і 4), штат і кадри флоту складається з українських і російських призовників в рівних частках (50% на 50%), які складають присягу на вірність державі свого громадянства (статті 5 і 6); в перехідний період Україна та Росія спільно використовують існуючу систему військово-морського базування та матеріально-технічного забезпечення (ст. 8).³

17 червня 1993 року президенти України та Росії підписали *Угоду про невідкладні заходи щодо формування Військово-морських сил України та Військово-морського флоту Росії на базі Чорноморського флоту*. Передбачалося, що флот буде розподілений у рівних частках (50% на 50%) між Україною та Росією (стаття 2); створювалася двостороння міждержавна комісія для обговорення практичних питань розподілу флоту та умов базування ВМС України та Військово-морського флоту Росії (стаття 4).⁴

На практиці «об'єднане командування» Чорноморського флоту дотримувалося інструкцій тільки з Москви. Без консультацій з Києвом деякі сучасні військові кораблі та обладнання були переведені на інші флоти, які перебували під контролем тільки Москви (наприклад,

¹ <https://old.flot2017.com/file/show/none/4587>

² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_018

³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_020

⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_046

один з найсучасніших і найцінніших радянських військових кораблів, авіаносець «Адмірал Кузнецов» був переведений з Чорноморського флоту на російський Північний флот). Військові кораблі з українськими екіпажами часто були позбавлені можливості користуватися навігаційним та гідрографічним обладнанням Чорноморського флоту,⁵ призовники українського громадянства відчували моральний тиск із боку російських офіцерів і часто бували несправедливо звільнені з військової служби.⁶

Українсько-російські переговори щодо флоту відбувалися на фоні постійного політичного та економічного тиску Москви на Київ, спроб Росії отримати повний контроль над усім пострадянським Чорноморським флотом і одночасної підтримки проросійських сепаратистів в Криму з метою відокремлення цієї Автономної Республіки від України та її приєднання до Росії. Так, 21 травня 1992 року російський парламент прийняв *Постанову про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР про зміну статусу Криму, прийнятих у 1954 році*. Рішення 1954 року про передачу Криму Російською СФСР Українській РСР назвали юридично нечинним.⁷ 9 липня 1993 року російський парламент також ухвалив *Постанову «Про статус міста Севастополя»*, в якій декларувався «російський федеральний статус міста Севастополя».⁸ 5 грудня 1996 року верхня палата Російського парламенту (Рада Федерації) ухвалила *Заяву «Про статус міста Севастополя»*, закликаючи Україну до переговорів щодо «статусу міста Севастополя».⁹ Було також багато інших подібних декларацій і заяв російських державних органів та чиновників. Російські офіцери Чорноморського флоту брали участь у сепаратистській діяльності в Криму, особливо в місті Севастополі (наприклад, приміщення штаб-квартири Чорноморського флоту віддавалися для проведення сепаратистських зборів). Офіцери російського флоту відкрито підтримували сепаратистського «президента» Криму Юрія Мешкова.¹⁰

Росія пов'язувала переговори щодо флоту з питаннями поставок нафти і газу в Україну і часто погрожувала припинити ці поставки.¹¹ Москва також пов'язала вирішення питань флоту з підписанням двостороннього *Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією*. (Цей договір, зрештою підписаний 31 травня 1997 року, за три дні після підписання угод про розподіл Чорноморського флоту та умови перебування російського флоту на території України, був важливий для Києва, оскільки він передбачав, що обидві країни «поважають територіальну цілісність» держав і підтверджують недоторканність існуючих кордонів між ними», будують свої двосторонні відносини на принципах «незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи».¹²)

Довгі і складні переговори призвели до укладення *Угоди між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту*, підписаної 9 червня 1995 року в Сочі президентами Леонідом Кучмою та Борисом Єльциним. Згідно з цією угодою, майно Чорноморського флоту мало бути розподілене в рівних частках 50% на 50% (стаття 3), але Україна отримувала лише 18,3% усіх кораблів і суден пострадянського Чорноморського флоту, тоді як Росія отримувала 81,7% (стаття 4); головна база Чорноморського флоту

⁵ <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2017doc.krym-chornom-flot.php> ; <http://bintel.com.ua/uk/article/kak-delilsja--chernomorskij-flot-po-bratski/>

⁶ <https://tyzhden.ua/Publication/3799> ; <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-94-2/>

⁷ <http://zakon.7law.info/base51/part1/d51ru1212.htm>

⁸ <https://www.crimea.kp.ru/daily/26205/3091201/>

⁹ <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1996-405.htm#1>

¹⁰ <http://bintel.com.ua/uk/article/kak-delilsja--chernomorskij-flot-po-bratski/> ; <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-94-chast%27-5-pochti-vojna/>

¹¹ <http://bintel.com.ua/uk/article/kak-delilsja--chernomorskij-flot-po-bratski/> ; <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-6-na-pike-obshheflotskogo-psihozal/>

¹² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006

Російської Федерації зі штаб-квартирою мала зостатися в м. Севастополі (стаття 2); Змішана українсько-російська комісія повинна була розробити конкретні параметри розподілу об'єктів флоту (стаття 11).¹³

Умови вищезгаданої Сочинської угоди склали основу для трьох важливих українсько-російських угод, підписаних 28 травня 1997 року в Києві, а саме: 1) *Угоди про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України*,¹⁴ 2) *Угоди про параметри поділу Чорноморського флоту*,¹⁵ 3) *Угоди про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України*.¹⁶ Зокрема, угодами встановлено чисельність особового складу і кількість кораблів Чорноморського флоту РФ, розміщеного в Криму, визначено місця, земельні ділянки та об'єкти інфраструктури, які будуть використовуватися російським флотом, а також основні умови для такого розгортання та використання. Угоди також окреслили контури для вирішення юридичних питань, пов'язаних з присутністю російської військово-морської бази в Україні, питань прав людини, соціального захисту, охорони навколишнього середовища тощо. Угоди були укладені на 20 років, з можливістю подальшого продовження на подальші п'ятирічні періоди.

Усвідомлюючи небезпеку такого поділу флоту, та щоб гарантувати тимчасовий статус розгортання Російського флоту в Криму, Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, зазначила, що «На території України не допускається розташування іноземних військових баз» (стаття 17). Перехідні положення Конституції передбачали, що «використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України» (пункт 14 Перехідних положень).¹⁷

Слід зазначити, що оцінка вартості кораблів Чорноморського флоту та об'єктів інфраструктури була здійснена в 1995-1996 роках українсько-російською комісією в умовах постійного тиску з боку Москви, яка загрожувала припинити поставки нафти і газу до України. Внаслідок цього тиску Києву довелося відмовитися від свого початкового наміру розрахувати вартість оренди 18 232,62 га землі та 4 591 будівель відповідно до міжнародної практики¹⁸ і погодитися на орендну плату, в десятки разів меншу – 97,75 млн доларів на рік (враховувалася як погашення частини українського державного боргу перед Росією).¹⁹

У 2007-2009 роках Київ намагався вирішити питання належної інвентаризації земельних ділянок та об'єктів інфраструктури в Криму, орендованих Чорноморським флотом Росії, але Москва відмовлялася вести переговори з цих питань. Москва також ігнорувала протести Києва проти використання кораблів Чорноморського флоту Росії в російсько-грузинській війні 2008 року, а також вимоги Києва вивести російських агентів ФСБ з Криму.²⁰ Під час президентства Віктора Ющенка український уряд заявив, що дію угод 1997 року не буде продовжено, а російський Чорноморський флот після 2017 року повинен буде залишити територію України.²¹

¹³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082

¹⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

¹⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075 ; http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU97259.html

¹⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077

¹⁷ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2003\)086-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2003)086-e)

¹⁸ <http://www.golos.com.ua/article/219601> ; <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/08/15/3012439/>

¹⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077

²⁰ <https://www.unian.info/society/234108-russia-says-fsb-to-stay-in-crimea.html>

²¹ <https://www.unian.info/society/148224-no-russian-fleet-in-ukraine-beyond-2017-ukrainian-pm.html>

Усього через два місяці після того, як Віктор Янукович став президентом України, він підписав з російським колегою Дмитром Медведевим *Угоду між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України*. Угода, підписана 21 квітня 2010 року в Харкові, подовжила три українсько-російські угоди щодо флоту 1997 року на наступні 25 років після 2017 року (до 2042 року) з можливістю подальшої пролонгації на п'ятирічні періоди (стаття 1). Щорічна орендна плата за перебування Чорноморського флоту Росії на території України була визначена як 100 млн доларів плюс знижка на ціну на газ в розмірі 100 доларів за тисячу кубічних метрів, якщо ціна на газ становить 333 долара і вище, або 30-процентна знижка, якщо ціна на газ становить менше 333 доларів (стаття 2).²²

Багато юридичних і практичних питань присутності Чорноморського флоту Росії та пов'язаних із ним військових і техніки на території України (наприклад, переміщення російських військових частин поза місцями їх дислокації, оподаткування та митне оформлення імпортованих матеріалів і технічного обладнання, реєстрація місця проживання російських військовослужбовців і цивільних осіб тощо) не були чітко вирішені через постійне затягування і блокування Москвою відповідних переговорів. Спроби України врегулювати ці питання не вдалися як під час президентства Віктора Ющенка (2005-2010 рр.), так і під час правління його проросійського наступника Віктора Януковича (2010-2014 рр.).

Лише 17 грудня 2013 року в розпал протестів на Майдані Російсько-Українська міждержавна комісія на чолі з Віктором Януковичем і Володимиром Путіним вирішила доручити урядам обох країн «прискорити роботу з інвентаризації земельних ділянок і об'єктів нерухомості, розташованих на них, які використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України» (пункт 21), «завершити підготовку до підписання проектів міжурядових угод: про узгодження пересувань, пов'язаних із діяльністю військових частин Чорноморського флоту Російської Федерації на території України поза місцями їх дислокації; про порядок перетину державного кордону України військовими кораблями, судами забезпечення, літальними апаратами, військовослужбовцями Чорноморського флоту Російської Федерації; з питань реєстрації за місцем проживання (перебування) військовослужбовців та цивільних осіб Чорноморського флоту Російської Федерації та членів їх сімей у міграційних органах України» (пункт 22); «врегулювати питання оподаткування структурних підрозділів Чорноморського флоту Російської Федерації та митного оформлення матеріально-технічних засобів, що ввозяться в інтересах флоту на територію України» (пункт 23) тощо.²³ Але всі ці наміри так і не були реалізовані.

У лютому-березні 2014 року, скориставшись тимчасовим вакуумом влади в Україні через втечу з країни тодішнього президента Віктора Януковича, російські військові, головним чином з сил Чорноморського флоту, окупували Крим і місто Севастополь і захопили всю українську військово-морську інфраструктуру на півострові, а також 54 з 67 українських кораблів.²⁴ 18-21 березня 2014 року Російська Федерація анексувала Крим. 31 березня 2014 року за пропозицією президента Володимира Путіна російський парламент (Державна Дума) денонсував усі договори та угоди з Україною щодо Чорноморського флоту.²⁵ 22 листопада 2018 року український парламент вніс зміни до Конституції України щодо

²² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359

²³ <http://kremlin.ru/supplement/1585>

²⁴ <http://tass.com/russia/724901>

²⁵ <http://tass.com/russia/725964>

виключення пункту 14 Перехідних положень, які передбачали можливість розміщення іноземних військових баз на території України.²⁶

Аналіз законодавчих положень, що регулюють російську (іноземну) військову присутність на території України у контексті захисту прав людини

Основні двосторонні угоди між Україною та Російською Федерацією, що регулюють питання російської військової присутності на території України, зокрема в Автономній Республіці Крим, розглядалися у попередній частині дослідження. Більшість зі згаданих документів стосувалися статусу та умов перебування Чорноморського флоту Російської Федерації. З метою отримання більш детальної інформації, доцільно розглянути й інші нормативні документи, що регулюють питання іноземної військової присутності на території України.

У цьому аналізі в основному використовується ретроспективний підхід, пов'язаний з тим, що більшість згаданих двосторонніх документів та угод втратила свою чинність після незаконної анексії Росією Кримського півострову та розв'язання військової агресії на сході України.

Разом з цим, використана у цьому дослідженні методика виходить за рамки простого контент-аналізу частково застарілих законодавчих положень на їх відповідність погодженим контрольним показникам щодо реагування на порушення прав людини. Така методика ґрунтується на більш узагальненій концепції, орієнтованій на виявлення стратегічних російських підходів до використання наявних гібридних механізмів посилення власного впливу на сусідні країни, включаючи використання правових механізмів у якості одного із засобів ведення гібридної війни проти пострадянських незалежних країн.

Загалом, базові угоди про поділ Чорноморського флоту готувалися наспівдкоруч та під політичним тиском Москви, рівень фахової підготовки деяких членів української делегації не відповідав поточним вимогам, чим російська сторона й скористалася у повній мірі.²⁷

Серед основних завдань, які планувала вирішити Російська Федерація після підписання згаданих документів була анексія/окупація Кримського півострову та міста Севастополь, а також здійснення політичного та військового тиску на Уряд України.

З метою з'ясування чинників, які визначали особливості підходу Російської Федерації до процесу укладання та імплементації згаданих угод, були застосовані галузеві показники, що мають безпосереднє відношення до використання Росією гібридної зброї у правовій сфері, з урахуванням впливу на права людини та безпеку людини загалом, а саме:²⁸

– галузь теорії права: претензії Росії на статус правонаступника СРСР, коли це їй вигідно; твердження про права Росії на «сфери інтересів» та державний суверенітет над критично важливими об'єктами; використання історичних аспектів для легалізації російської агресивної поведінки; експропріація іноземних засобів для компенсації відсутності власних засобів та протидія відновленню прав власності в Україні; домінування

²⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n13>

²⁷ <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/09/7/3013078/>

²⁸ <https://geostrategy.org.ua/images/3.ppt>

російського законодавства над українським; вільне тлумачення узгоджених заходів; фактивні звинувачення на адресу української сторони;

- галузь звичаєвого міжнародного права: наголос на змінності міжнародного права у порівнянні із загальнообов'язковими правовими нормами; утвердження загальної домінуючої позиції російських культурних цінностей над особистими правами та цінностями; відстоювання права на проведення військових навчань на території України;
- галузь гуманітарного права: відстоювання т.зв. підходу «відповідальність за захист» тих, хто становить інтерес для РФ; сприяння поширенню російського громадянства в Україні й таким чином створення нових етнічних реалій; заяви про пригнічення та порушення прав меншин; здійснення тиску на цивільне населення з метою провокування гуманітарних та інших криз;
- галузь права збройних конфліктів: використання російського фактору страху бути «оточеними НАТО»;
- галузь права міжнародних договорів: використання під час переговорів тактики ігрової культури з т.зв. «нульовою сумою»; використання існуючої правової невизначеності для звинувачення України у невиконанні зобов'язань; здійснення різноманітних виплат громадянам України у межах дії сфери російських інтересів;
- галузь морського права: використання історичного підтексту для заволодіння портовими об'єктами у теплих морях; зображення Азовського та Чорного морів як «російських морів»; перешкоджання морському руху до українських портів тощо.

Питання захисту прав людини у згаданих договорах потрібно розглядати у широкому контексті, який передбачає використання підходу безпеки людини, враховуючи той факт, що в цих документах немає прямих посилань на захист прав людини, відповідно до кращих світових практик.²⁹ Загалом, положення про застосування певних моніторингових/наглядових механізмів були включені у текст всіх основних двосторонніх угод, при цьому вони були досить нечітко виписані. Таким чином, це підтверджує ще раз той факт, що правова невизначеність була вигідна російській стороні, слугуючи основною передумовою для застосування гібридної зброї у правовій площині.

Для зручності, ми розробили таблицю для відображення основних документів, які передбачають механізми здійснення контролю/нагляду за порушенням прав людини іноземними військами, розташованими на території України (додаток А). Основні вимоги щодо здійснення контрольних заходів були передбачені у трьох базових Угодах, які вносили присутність Російського Чорноморського флоту в Україні, а саме: *Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту (1993)*³⁰, *Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту (1995)*³¹, *Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (1997)*.³²

З метою вирішення практичних питань розподілу Чорноморського флоту та підготовки умов для розміщення Військово-морських сил України та військово-морського флоту РФ, відповідно до положень *Угоди між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту*

²⁹ <http://eesri.org/2017/08/human-security-worlds-practices-and-ukraines-perspective/>

³⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_046

³¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082

³² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

Росії на базі Чорноморського флоту, було створено Міждержавну комісію з рівною кількістю представників та експертів від України та РФ. Персональний склад української та російської частин Комісії та Положення про неї повинні були затверджуватися відповідно Президентом України та Президентом Російської Федерації, які здійснювали керівництво її роботою (стаття 4).³³

Згодом, у 1995 році, згідно з положеннями *Угоди між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту*, для спостереження за виконанням домовленостей щодо Чорноморського флоту була створена *Змішана українсько-російська комісія* у складі державних делегацій України та Російської Федерації на переговорах з Чорноморського флоту (стаття 11).³⁴

В *Угоді між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України* було також включено положення щодо створення *Змішаної українсько-російської комісії* для розв'язання спорів щодо тлумачення та застосування цієї Угоди. Якщо *Змішана комісія* не змогла розв'язати переданий їй спір, то він повинен був розв'язуватися *дипломатичним шляхом* у якнайкоротший термін (стаття 24).³⁵

Таким чином, *основним органом моніторингу* для контролю за діяльністю підрозділів Чорноморського флоту РФ на території України, включаючи питання дотримання прав людини, була *Змішана українсько-російська комісія* під безпосереднім керівництвом Президента України та Президента Російської Федерації. Контрольні функції за діяльністю російських військових підрозділів покладалися також на компетентні органи України (стаття 8).³⁶ Разом з цим, поняття «*компетентні органи України*» не було належним чином визначене в жодній угоді, що давало російській стороні можливість вільно трактувати певні договірні положення на свою користь.

Фактично, *Змішана українсько-російська комісія* була неефективним органом, за допомогою якого РФ штучно затягувала процес розгляду будь-яких спірних питань.³⁷

Положення щодо юрисдикції та проведення розслідувань порушень прав людини не були прямо включені до текстів згаданих базових угод, але формально підпадали під дію погоджених механізмів і повинні були здійснюватися обома сторонами, з прихованою пріоритетністю російської сторони.

Так, російські військові формування були зобов'язані здійснювати свою діяльність в місцях дислокації відповідно до *законодавства Російської Федерації*, поважаючи суверенітет України, додержуючись її законодавства та не допускаючи втручання у внутрішні справи України (стаття 6). Військові формування РФ в місцях їхньої дислокації та під час пересування здійснювали заходи щодо охорони відповідно до *порядку, встановленого у збройних силах Російської Федерації*, у взаємодії з *компетентними органами України* (стаття 8). Пересування, пов'язані з діяльністю військових формувань поза місцями їхньої дислокації, повинні були здійснюватися після узгодження з *компетентними органами України* (стаття 15).³⁸

Питання юрисдикції стосовно присутності військових формувань на території України врегульовувалися наступним чином (стаття 19):³⁹

³³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_046

³⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082

³⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

³⁶ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

³⁷ <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/09/7/3013078/>

³⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

³⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

1. За справами про злочини, скоєні особами, які входили до складу військових формувань, або членами їхніх сімей на території України, застосовувалося законодавство України і діяли суди, прокуратура та інші компетентні органи України.

2. Застосовувалося законодавство Російської Федерації, діяли суди, прокуратура та інші компетентні органи Російської Федерації:

а) у разі скоєння особами, які входили до складу військових формувань, або членами їхніх сімей – громадянами Російської Федерації – злочинів проти Російської Федерації, а також проти осіб, які входили до складу військових формувань, або членів їхніх сімей – громадян Російської Федерації;

б) у разі скоєння особами, які входили до складу військових формувань, злочинів під час виконання службових обов'язків в місцях дислокації військових формувань.

3. Компетентні органи України та РФ могли звертатися один до одного з проханням про передачу або прийняття юрисдикції щодо окремих справ.

Попри детальний механізм здійснення юрисдикції та проведення розслідувань порушень, а також узгоджений процес моніторингу, ефективність їх практичної реалізації була дуже низькою. На практиці російська сторона діяла на власний розсуд, оминаючи узгоджені рамки юрисдикції. Не було проведено жодних дієвих переговорів на міжурядовому рівні в рамках Змішаної українсько-російської комісії через небажання та затримки з боку російської сторони.

З огляду на значні кількісні показники російської військової присутності в Криму (ще до його незаконної анексії Російською Федерацією), у тому числі в місті Севастополі (150 військових об'єктів) і за його межами (ще 53 об'єкти), кількість порушень з боку російської сторони, пов'язаних з основними правами і свободами громадян України на півострові, також була суттєвою. Попри це, командування Чорноморського флоту РФ під будь-якими приводами відмовлялося надавати українській стороні можливість контролювати діяльність флоту, в тому числі в рамках виконання сторонами політико-військових зобов'язань, взятих у рамках Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).⁴⁰

Одним з найбільш чутливих було питання незаконного використання російським Чорноморським флотом існуючих українських об'єктів навігаційного та гідрографічного забезпечення, навколо яких відбувалися основні суперечки за участю українських громадських активістів. Без узгодження з українськими колегами російська сторона вживала активних заходів щодо посилення охорони незаконно використовуваних нею об'єктів навігації та гідрографічного забезпечення, безпідставно посилаючись на законодавство збройних сил Російської Федерації. Такі дії становили пряму загрозу життю протестуючих українських активістів, які не усвідомлювали, що їх можуть розстріляти під час спроби проникнення на навігаційний об'єкт, розташований на українській території та незаконно окупований військами Російської Федерації.⁴¹

Регулярне розгортання морських частин та їх висадка на суверенну територію України відбувалися поза будь-якими договірними рамками, не кажучи вже про факти застосування сил Чорноморського флоту Росії проти третьої країни, коли вони офіційно дислокувалися в Україні (операції в Чечні, Грузії, колишній Югославії).⁴²

⁴⁰ https://zn.ua/ARCHIVE/nu_i_namayachili.html

⁴¹ <https://tyzhden.ua/News/29072>

⁴² <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/09/7/3013078/>

У якості одного з елементів всеохоплюючого підходу до процесу моніторингу доцільно також нагадати положення *Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією*. Відповідно до цього Договору, для захисту в установленому порядку прав своїх громадян, які проживають на території іншої сторони, Україна та РФ мають дотримуватися своїх зобов'язань згідно *документів Організації з безпеки і співробітництва в Європі* та інших загально визнаних принципів і норм міжнародного права, домовленостей в рамках Співдружності Незалежних Держав, учасниками яких вони є (стаття 10).⁴³

Під час більш детального аналізу діяльності ОБСЄ на Кримському півострові слід згадати про *Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ)*, *Верховного комісара ОБСЄ з національних меншин*, а також *Місію ОБСЄ в Україні (1994-1999)*. Ці незалежні інституції ОБСЄ та польова присутність були офіційно залучені до процесу моніторингу прав людини на Кримському півострові, включаючи пов'язані з цим дії Чорноморського флоту Росії. Виходячи з наявних результатів, ефективність усіх цих органів на місцях була досить низькою через відсутність чіткого мандату та дублювання функцій, що призвело до напруженості у відносинах між всіма цими інституціями, особливо на початковій фазі їх діяльності в Криму. Частково у цьому була й відповідальність української сторони, яка не скористалася в повній мірі потенціалом ОБСЄ (не було навіть загальної концепції чи стратегії використання потенціалу цієї Організації), і віддала перевагу перейти до т.зв. «*нової форми співпраці*» – Координатора проектів ОБСЄ в Україні, діяльність якого розпочалася 1 червня 1999 року.⁴⁴

З формальної точки зору доцільно також згадати *Закон України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України»* від 22 лютого 2000 року. Відповідно до цього Закону, *Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, Міністерство оборони України, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування* уповноважені здійснювати контроль за діяльністю підрозділів збройних сил інших держав (у тому числі Російської Федерації) на території України (стаття 23). У разі, коли особа військового чи цивільного персоналу підрозділу збройних сил іншої держави підозрюється у вчиненні на території України злочину, командування підрозділу зобов'язане сприяти виконанню *правоохоронними органами України* своїх обов'язків щодо *проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій відповідно до законів України* і забезпечувати у разі необхідності участь у цих заходах (діях) осіб військового і цивільного персоналу (стаття 22). *Міністерство оборони України* має щорічно подавати Президентові України та Верховній Раді України інформацію про наявність на території України підрозділів збройних сил інших країн (стаття 26). Усі положення цього Закону повинні були застосовуватися і до перебування Чорноморського флоту Росії в Україні. Але на практиці російська сторона всіляко обходила положення цього Закону.⁴⁵

Кульмінаційною точкою всього цього процесу стала анексія Криму, для досягнення якої Росія застосувала всі можливі засоби, включаючи гібридне законодавство, чому сприяла відсутність ефективних механізмів моніторингу та розслідування порушень прав людини з боку російських військових. Після незаконної анексії Кримського півострова Російською Федерацією та початку російської агресії на сході України, українська сторона з метою запобігання подібним сценаріям у майбутньому вжила низку заходів на законодавчому рівні, спрямованих на захист громадянських прав та свобод, в тому числі на українських територіях, тимчасово окупованих/контрольованих Російською Федерацією. Зокрема,

⁴³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006

⁴⁴ <https://www.clingendael.org/publication/improving-effectiveness-osce-missions-case-ukraine>

⁴⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1479-14>

функції контролю за дотриманням прав людини покладені на *Кабінет Міністрів України* та *Омбудсмана*, а також акцент робиться на використання потенціалу міжнародних правозахисних організацій. З цією метою прийнято два закони, а саме: *Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»*⁴⁶ від 27 квітня 2014 року та *Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»*⁴⁷ від 18 січня 2018 року.

Крім цього, відповідальність *Міністерства оборони* та *Міністерства закордонних справ* (МЗС) України також була розширена з метою моніторингу діяльності підрозділів іноземних збройних сил, тимчасово розміщених на території України. Зокрема, Міністерство оборони України подає МЗС пропозиції щодо участі військових підрозділів, окремих військовослужбовців і працівників Збройних Сил у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, надання військової допомоги іноземним державам, направлення підрозділів Збройних Сил до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України.⁴⁸ Міністерство закордонних справ України, у свою чергу, має здійснювати загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, у тому числі з боку інших сторін, забезпечуючи реалізацію прав, що випливають із таких договорів для України, вносити пропозиції Президенту України або Кабінету Міністрів України щодо вжиття необхідних заходів для забезпечення виконання міжнародних договорів України.⁴⁹

На підрозділ *Цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України* також покладено завдання контролювати суспільно-політичну ситуацію в районах, де на території України розташовані підрозділи іноземних збройних сил.⁵⁰

Таким чином, законодавчі рамки для моніторингу/розслідування порушень прав людини іноземними військами були офіційно встановлені, але в більш узагальненій формі, яка стосується всіх підрозділів іноземних збройних сил, тимчасово розміщених на території України.

У той же час, низький рівень практичної реалізації основних законів, відсутність єдиного стратегічного підходу, неповне використання потенціалу міжнародних організацій у сфері захисту прав людини призводять до низького показника практичного використання правової бази для моніторингу ситуації на місцях та проведення розслідувань виявлених порушень прав і свобод людини. Усі вищезазначені основні двосторонні угоди між Україною та Російською Федерацією, що регулюють російську військову присутність на території України, були використані Російською Федерацією як гібридний правовий компонент, який став важливим елементом гібридної війни проти України та інших пострадянських держав.

⁴⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/annot/en/1207-18>

⁴⁷ <https://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/62541-on-the-law-of-ukraine-on-the-peculiarities-of-state-policy-on-ensuring-ukraines-state-sovereignty-over-temporarily-occupied-territories-in-donetsk-and-luhansk-regions>

⁴⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF>

⁴⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF>

⁵⁰ <https://cimic.com.ua/kerivni-dokumenti-z-pitan-cvs-zsu>

Вплив російської військової присутності в українському Криму на ситуацію з правами людини

Присутність Чорноморського флоту Російської Федерації на території України мала наслідком численні порушення прав людини, причому більшість таких випадків не була належним чином зареєстрована та розслідувана, зважаючи на слабкість механізмів правового регулювання відповідних питань, ігнорування російською стороною положень підписаних міждержавних угод, українського законодавства, міжнародних зобов'язань у сфері гуманітарного права, а також відсутності нормальних умов для роботи правозахисних організацій.

При аналізі впливу присутності Чорноморського флоту Російської Федерації на ситуацію з правами людини доцільно виділити наступні три періоди:

- 1) від проголошення незалежності України в 1991 році – до початку збройного захоплення Кримського півострова Російською Федерацією в лютому 2014 року;
- 2) від початку збройного захоплення і незаконної анексії Криму Російською Федерацією – до виведення з півострова українських силових структур (лютий-квітень 2014 року);
- 3) період після незаконної анексії Росію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь.

До збройного захоплення Кримського півострова в 2014 році, негативний вплив присутності Чорноморського флоту Російської Федерації на ситуацію з правами людини переважно мав місце у наступних вимірах:

- порушення російськими офіцерами та командуванням прав українських військовослужбовців у період до розподілу пост-радянського Чорноморського флоту;
- залякування застосуванням військової сили проти цивільних та військових установ України, розташованих у Криму;
- незаконні дії російських військовослужбовців проти цивільних громадян України, у т.ч. побиття і затримання;
- порушення правил пересування територією України військовослужбовців РФ, техніки та боєприпасів поза місцями їх постійної дислокації;
- порушення екологічних норм і прав громадян на безпечне довкілля.

У першій половині 1990-х рр., попри домовленості української та російської сторін, що військовослужбовці України і Росії будуть вільні присягати на вірність державі, громадянами якої вони є,⁵¹ на військовослужбовців у Криму, які присягали на вірність Україні, з боку російських офіцерів і командного складу чинився психологічний та фізичний тиск. Їм створювалися нестерпні службові умови, принижували людську гідність, називали «зрадниками», призначали немотивовані покарання, не підвищували по службі й звільняли за надуманими приводами.⁵²

Бували і випадки побиття українських військовослужбовців їх російськими колегами. Так, наприклад, одного з офіцерів 174-ї зенітно-ракетної бригади протиповітряної оборони України побили лише за носіння кокарди з гербом України. Мав місце й випадок, коли група російських морських піхотинців уночі проникла в розташування зенітно-ракетного

⁵¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_018

⁵² <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-94-2/>

комплексу С-300 військ протиповітряної оборони України й закидала димовими шашками казарму з солдатами.⁵³

Нерідким явищем, особливо в першій половині 1990-х рр., було залякування застосуванням військової сили проти цивільних та військових установ України, розташованих в Криму. Наведено окремі приклади:

– 28 січня 1994 року, під час військових навчань, два літаки Су-27 зі складу 43-ї окремого морського штурмового авіаполку Військово-повітряних сил Чорноморського флоту РФ, імітували заходження на бойовий курс для застосування бортової зброї в районі дислокації кораблів Військово-морських сил України;⁵⁴

– 20 травня 1994 року морські штурмовики Су-17 з аеродрому Гвардійське в ході навчань імітували ракетно-бомбові удари по місцях дислокації українських військ у Криму;⁵⁵

– 7 вересня 1994 року вертольоти морської авіації Чорноморського флоту РФ зробили декілька обльотів будівлі штабу Військово-морських сил України, де в той час проходили командно-штабні навчання;⁵⁶

– у 1994 році бойова техніка морської піхоти Чорноморського флоту РФ неодноразово з'являлася на в'їздах до кримських міст та на їх вулицях без погодження з українськими органами влади (так, що це виглядало як збройне захоплення міст).⁵⁷

У червні 2009 року військовослужбовці російського флоту застосували фізичну силу проти трьох десятків українських цивільних осіб під час мирних акцій протесту біля Будинку офіцерів Чорноморського флоту та будівлі штабу ЧФ Росії. (Ошукані інвестори протестували з приводу невиконання будівельним підрозділом флоту зобов'язань щодо комерційного будівництва чотирьох багатопверхових будинків по вул. Астана Кесаєва в м. Севастополі.)⁵⁸

У серпні 2011 року військовослужбовці Чорноморського флоту РФ силою захопили і утримували вісім активістів Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Студентське братство», які проводили акцію протесту проти незаконного заволодіння і використання українського маяку «Сарич». Цей маяк, як і кілька інших, самовільно захоплених російськими військовослужбовцями, не відносився переліку об'єктів, які мав право використовувати ЧФ РФ відповідно до українсько-російських угод про розподіл флоту.⁵⁹

Стаття 15 *Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (1997)* передбачає, що «пересування, пов'язані з діяльністю військових формувань поза місцями їхньої дислокації, здійснюються після узгодження з компетентними органами України». ⁶⁰ Проте на практиці російська сторона систематично порушувала це положення, створюючи таким чином загрози безпеці й життю українських громадян, у т.ч. цивільних осіб, переміщуючи без узгодження з компетентними українськими органами навіть вибухонебезпечні боєприпаси. Після чергового випадку переміщення бойових ракет Чорноморського флоту РФ територією м. Севастополь без узгодження з українськими компетентними органами, 23 липня 2009 року Міністерство закордонних

⁵³ <https://tyzhden.ua/Publication/3799>

⁵⁴ <http://bintel.com.ua/uk/article/sevastopol%27-krym-rossija/>

⁵⁵ <http://bintel.com.ua/uk/article/separatisty-nachinajut-i-proigryvajut/>

⁵⁶ <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-8-raskol/>

⁵⁷ <http://bintel.com.ua/uk/article/separatisty-nachinajut-i-proigryvajut/>

⁵⁸ <https://www.unian.ua/society/235040-viyskovoslujbovtsi-chf-rf-pobilisya-z-jertvami-budivelnoji-aferi.html>

⁵⁹ <https://tyzhden.ua/News/29072>

⁶⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076

справ України висловило протест Російській Федерації.⁶¹ Попри протести Києва, російська сторона продовжувала ігнорувати відповідні положення міждержавної угоди.

Застарілі технології та відсутність належних очисних систем на військових кораблях і об'єктах інфраструктури Чорноморського флоту РФ призводять до значних негативних наслідків для навколишнього середовища Криму. Бруд та шкідливі речовини з кораблів та об'єктів інфраструктури в місцях базування ЧФ десятиліттями скидаються безпосередньо в море та в повітря.⁶² Від цього страждає вся екосистема півострова, справляється негативний вплив на здоров'я населення, погіршуються екологічна ситуація на кримських курортах. За даними екологів, у бухтах м. Севастополя концентрація нафтопродуктів у 180 разів перевищує гранично допустимі норми, а кораблі й берегові частини Чорноморського флоту РФ щодня скидають у море тисячі тон неочищених стоків.⁶³ Загрозу екології Криму становлять також військові склади Чорноморського флоту РФ, де зберігаються боєприпаси, термін зберігання яких спливає або наближається до завершення.⁶⁴

При цьому, російська сторона ігнорує звернення українських офіційних органів та громадських організацій щодо надання достовірної інформації про екологічні ризики й необхідності модернізації очисними спорудами кораблів та об'єктів інфраструктури Чорноморського флоту РФ. Командування ЧФ відмовляло державним екологічним службам України в доступі на об'єкти флоту з метою об'єктивної оцінки екологічної ситуації. 18 серпня 2009 року Міністерство закордонних справ України заявило Російській Федерації ноту протесту у зв'язку із порушенням Чорноморським флотом екології бухти м. Севастополя,⁶⁵ проте російська сторона й надалі продовжувала ігнорувати вимоги щодо необхідності дотримання екологічних норм.

Найбільш показовим щодо загроз від російської військової присутності на території України став 2014 рік, коли потенціал Чорноморського флоту РФ було використано для збройного захоплення і наступної незаконної анексії Росією українського Криму, що призвело, поряд з іншими негативними наслідками, до критичного погіршення ситуації з дотриманням прав людини на півострові.

У лютому-березні 2014 року, без погодження з українською стороною і в порушення діючих на той час міждержавних угод, Росія суттєво наростила свою військову присутність в Криму, а російські солдати у формі без пізнавальних ознак захопили органи місцевої влади Автономної Республіки Крим та заблокували українські військові частини, погрожуючи застосуванням зброї. В умовах військової окупації, 16 березня 2004 року в Криму було проведено нелегітимний «референдум», результати якого не визнали ні ОБСЄ, ні ООН, ні інші міжнародні організації. 18 березня 2004 року, в Москві, Президентом Росії Володимиром Путіним та самопроголошеними керівниками Криму і м. Севастополя Сергієм Аксьоновим, Володимиром Константиновим та Олексієм Чалим було підписано т.зв. договір «про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим».⁶⁶ Легітимність цього «договору» не визнається ні міжнародними організаціями, ні більшістю держав світу, як не визнається ними і анексія Криму Російською Федерацією.

Важливо відзначити, що в інтерв'ю радіо «Європа-1» й телеканалу «ТФ1» президент РФ В.Путін визнав участь російських військовослужбовців, що базувалися на території України, у проведенні т.зв. «референдуму», який став підставою для незаконної анексії

⁶¹ <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2017doc.krym-chornom-flot.php>

⁶² <http://vmv.kymu.edu.ua/v/09/16.htm>

⁶³ <https://www.unian.ua/politics/351825-ekologi-vimagayut-dani-pro-shkodu-vid-chf.html>

⁶⁴ <http://vmv.kymu.edu.ua/v/09/16.htm>

⁶⁵ <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2017doc.krym-chornom-flot.php>

⁶⁶ <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201403180024>

Криму Росією. В.Путін сказав наступне: «Так вот, российские войска находились в Крыму в соответствии с международным договором о наличии там российской военной базы. И российские войска действительно помогли жителям Крыма провести референдум о своей независимости и желании присоединиться к Российской Федерации».⁶⁷

Під час збройного захоплення Криму російська сторона чинила силові затримання, побиття й обстріли українських військовослужбовців, двох з яких було вбито.

Так, 18 березня 2014 року, під час штурму російськими військовослужбовцями з використанням автоматичної зброї приміщення українського картографічного центру в м. Сімферополі, ними було вбито прапорщика збройних сил України Сергія Кокуріна, тяжко поранено з вогнепальної зброї капітана Валентина Федуна, а також незаконно затримано начальника центру, полковника Андрія Андрюшина.⁶⁸ 19 березня 2014 року російська сторона незаконно затримала командувача ВМС України Сергія Гайдука,⁶⁹ позбавивши його можливості здійснювати посадові обов'язки. Нікого не було покарано за ці злочини.

Попри обіцянки російського керівництва дати можливість українським військовослужбовцям мирно залишити територію Криму, насправді до від'їзду з півострова вони піддавалися моральному тиску й погрозам фізичної розправи. 6 квітня 2014 року, в приміщенні військового гуртожитку, де проживали українські військовослужбовці, російським молодшим сержантом Євгеном Зайцевим було застрелено на смерть беззбройного майора 10-ї Сакської бригади морської авіації Збройних сил України Станіслава Карачевського. Тоді ж російськими військовими було побито і безпідставно затримано на 5 діб українського капітана Артема Єрмоленка. За вбивство українського військовослужбовця підконтрольний Росії Кримський гарнізонний військовий суд присудив Є.Зайцеву покарання у вигляді лише 2 років позбавлення волі в колонії-поселенні полегшеного режиму.⁷⁰

Серед інших злочинів, що чинилися під час збройного захоплення Криму російською стороною, правозахисники відзначають використання цивільного населення як «живого щита». 26 лютого 2019 року прокуратура Автономної Республіки Крим, Українська Гельсінська спілка з прав людини та Регіональний центр прав людини повідомили про передачу до Міжнародного кримінального суду доказів, що російські військовослужбовці умисно переміщували цивільне населення до об'єктів Збройних Сил України, знаходячись за їх спинами в момент блокування та захоплення військових об'єктів. Таким чином, чинився воєнний злочин, передбачений Статтею 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, порушувалися Стаття 28 IV Женевської конвенції, Стаття 51 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій, а також норма 97 звичаєвого міжнародного гуманітарного права.⁷¹

Після завершення військової окупації й незаконної анексії Криму Російською Федерацією, українських військовослужбовців, які не погодилися зрадити військовій присязі й перейти на службу до збройних сил РФ, змусили залишити півострів. Таким чином, 6010 військовослужбовців, з яких 3991 служили у Збройних Силах України, 1177 у Національній гвардії, 519 у Державній прикордонній службі, 242 у Службі безпеки України, 20 в Управлінні державної охорони, 61 у Державному космічному агентстві,⁷² були змушені

⁶⁷ <http://kremlin.ru/events/president/news/45832> ; <http://en.kremlin.ru/events/president/news/45832>

⁶⁸ <https://ua.krymr.com/a/29204232.html>

⁶⁹ <https://www.bbc.com/news/world-europe-26656617>

⁷⁰ <https://www.radiosvoboda.org/a/27738783.html>

⁷¹ https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=246320

⁷² <https://tsn.ua/ukrayina/matios-oprilyudniv-kilkist-ukrayinskih-viyskovih-yaki-zalishilisya-v-okupovanomu-krimu-585526.html> ; https://dt.ua/UKRAINE/pislya-aneksiyi-krimu-virnimi-prisyazi-zalishilisya-mayzhe-chotiri-tisyachi-ukrayinskih-viyskovih-minoboroni-259371_.html

разом із сім'ями залишити Крим і переїхати на материкову частину України, часто не маючи там належних умов для проживання.

Через психологічний тиск і позбавлення цивільних прав тих, хто відмовився приймати російське громадянство, після незаконної анексії Крим були змушені залишити близько 50-60 тис. цивільних, з яких 33,5 тис. офіційно стали на облік у материковій частині України в статусі внутрішньо переміщених осіб.⁷³ Таким чином, більше п'ятдесяти тисяч жителів Криму втратили свої домівки, майно, місця роботи і навчання.

Період після незаконної анексії Криму Російською Федерацією характеризується критичним погіршенням ситуації з порушеннями правами людини, їх системністю і жорстокістю, демонстративним ігноруванням українського законодавства і міжнародного гуманітарного норм. Такі порушення здійснюються як офіційними представниками російських силових структур, що апелюють до російського законодавства (яке не має законної дії на території українського Криму), так і нібито «невідомими особами» при потуранні російських силових структур. Переслідувань, катувань, затримань і вбивств найчастіше зазнають особи, підозрювані в нелояльності до окупаційного режиму, а також українські й кримськотатарські громадські активісти.

Під час та після збройного захоплення Криму російською стороною мали й мають місце грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року (про захист жертв війни), ратифікованих Радянським Союзом 10 травня 1954 року і відповідно чинних для Російської Федерації як правонаступниці СРСР. Зокрема, згідно норм Женевських конвенцій, Росія як окупаційна держава (визнана такою резолюціями Генасамблеї ООН 2016-2017 рр.⁷⁴) не має права змушувати жителів окупованих територій служити в її збройних силах; суди повинні діяти лише відповідно до тих законодавчих положень, що були чинними до моменту скоєння правопорушення; окупаційній державі забороняється змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях; окупаційна держава повинна дозволяти релігійним служителям надавати духовну підтримку їх одновірцям. На ділі ж, ці та інші норми Женевських конвенцій грубо порушуються Російською Федерацією.⁷⁵

Випадки порушень прав людини у незаконно анексованому Криму, зібрані міжнародними організаціями та неурядовими організаціями з прав людини, займають сотні сторінок тексту. Нижче ми наводимо короткий огляд деяких важливих публікацій та ресурсів про порушення прав людини в окупованому Криму.

У вересні 2019 року, під час 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, було представлено першу доповідь Генерального секретаря ООН «Становище в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, Україна».⁷⁶ У доповіді відображені ключові аспекти порушення громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав жителів окупованого Криму. Зокрема, йдеться про порушення таких прав:

Громадянські та політичні права:

- A. Право на громадянство*
- B. Правосуддя і право на справедливий судовий розгляд*
- C. Право на життя, свободу і безпеку*
- D. Право на фізичну і психічну недоторканність*
- E. Права осіб, що утримуються під вартою*

⁷³ <https://ua.krymr.com/a/eskender-bariev-rosiia-robyt-use-shchob-pozbutysia-nebazhanoho-naselennia-v-krymu/30097807.html>

⁷⁴ <https://undocs.org/ru/A/C.3/72/L.42>

⁷⁵ <https://www.radiosvoboda.org/a/30103168.html>

⁷⁶ <https://undocs.org/A/74/276> ; <https://undocs.org/ru/A/74/276>

Ф. Свобода думки, совісті, переконань і релігії
Г. Свобода суджень та їх вільне вираження
Н. Свобода мирних зібрань та свобода асоціації
І. Право на збереження самобутності, культури і традицій
Економічні, соціальні та культурні права:
А. Право на освіту рідною мовою
В. Майнові права
Заборона примусового призову на військову службу
Переміщення населення

Зокрема, у доповіді генсека ООН наголошується, що автоматичне надання російського громадянства всім мешканцям Криму може мати негативні наслідки для здійснення прав, які нерозривно пов'язані з громадянством, особливо права на свободу пересування і права на проживання. І це справді так, адже жителів Криму, які відмовилися від отримання російського громадянства, автоматично вважають іноземцями, позбавляючи права на простійне проживання в Криму і загрожуючи депортацією.

Відзначається порушення Росією як окупаційною державою Женевських конвенцій 1949 року, зокрема, права на справедливий судовий розгляд. Так, після окупації Росією Криму, там було скасувало дію українського кримінального законодавства і перекваліфіковано вироки затриманим до початку конфлікту у відповідності із російським законодавством. Частину затриманих було примусово переведено до пенітенціарних закладів у різні регіони на території РФ, у доступі до українських консулів їм відмовляють.

У доповіді відзначається, що з моменту анексії в Криму ідентифіковано 42 факти насильницького зникнення людей, з яких станом на 30 червня 2019 року 28 були звільнені, 2 знаходилися під арештом, 1 зниклого кримськотатарського активіста знайдено мертвим, а місцеперебування 11 осіб так і не встановлено.

Згадується у доповіді й про тортури і жорстоке поводження із затриманими, особливо щодо підозрюваних в «антиросійській» діяльності. Умови затримання не відповідають міжнародним гуманітарним нормам, не надається необхідна медична допомога. При цьому, вмотивовані скарги на тортури і насилля російських силових структур у Криму ігноруються компетентними органами РФ, і жоден винуватець не був покараний.

Після незаконної анексії всі релігійні общини Криму зобов'язали перереєструватися відповідно до законодавства РФ, що призвело до скорочення зареєстрованих релігійних організацій в Криму. Відмова Української православної церкви Київського патріархату та деяких інших релігійних організацій проходити перереєстрацію у зв'язку із невизнанням ними анексії півострова Росією, призвела до втрати ними правового статусу і відповідних майнових та інших прав. Погрози фізичної розправи змусили частину священнослужителів залишити територію Криму. Щонайменше 67 кримських татар були звинувачені в злочинах екстремізму й тероризму через підозри у зв'язках із мусульманськими організаціями «Хізб ут-Тахрір» й «Таблігі-Джамаат», які заборонені в РФ. Були також заарештовані деякі члени кримської конгрегації «Свідків Ієгови».

Управління Верховного комісару ООН з прав людини (УВКПЛ) задокументувало факти арештів і кримінального переслідування жителів Криму за публічне висловлювання незгоди з діями влади РФ, у т.ч. в мережі інтернет. Обмежується незалежна журналістська діяльність, свобода думок і поглядів, а також свобода мирних зібрань та об'єднань. Тільки в жовтні 2017 року 80 мусульман було притягнуто до адміністративної відповідальності за проведення одиночних пікетів проти кримінального переслідування послідовників ісламу.

Заборонено діяльність Меджлісу кримськотатарського народу, активісти кримськотатарського національного руху піддаються переслідуванням з боку російської влади. Обмежується діяльність, пов'язана з українською культурою; внаслідок залякування деякі українські активісти були змушені залишити територію Криму. Різко скоротилася можливість навчатися українською мовою: з 12694 учнів україномовних шкіл і класів у 2014 році, станом на 2019 рік таких лишилося лише 249 (в 51 раз менше). Задokumentовано випадки, коли адміністрації шкіл відхиляли прохання батьків про використання кримськотатарської мови як мови навчання для їхніх дітей.

З моменту незаконної анексії Криму, в рамках т.зв. «націоналізації» було експропрійовано щонайменше 4671 об'єкт нерухомості, у т.ч. у фізичних осіб і приватних компаній, без належності компенсації, що є порушенням майнових прав.

На порушення Женевських конвенцій 1949 року РФ змушує жителів окупованого Криму служити в її збройних силах. Щонайменше 18 тис. жителів Криму були призвані на службу до збройних сил РФ, а проти тих, хто відмовляється від призову, порушуються кримінальні справи. За період з 2017 року відомо про щонайменше 29 звинувачувальних вироків за такими справами.

В 2017-2018 рр. кримські суди прийняли рішення про примусове переміщення щонайменше 947 жителів Криму, які відмовилися приймати російське громадянство, щонайменше 109 з яких було примусово виселено з Криму правоохоронними органами РФ. (Значно більша кількість жителів була змушена самотійно залишити Крим під тиском.) У той же час, в порушення міжнародного гуманітарного права, здійснюється масове переселення жителів регіонів Росії до окупованого Криму: в 2014-2018 рр. на півострів було переселено більше 140 тис. громадян Росії з різних регіонів.⁷⁷

Порушення прав людини в окупованому Криму також фіксуються у доповідях Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Наприклад, у «Доповіді щодо ситуації з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» за період з 13 вересня 2017 р. по 30 червня 2018 р., підготованій на виконання Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 72/190, зафіксовано 81 випадок порушення прав людини, жертвами яких стали 167 осіб.⁷⁸

Погіршення ситуації з правами людини в окупованому Криму також відзначається у доповіді ЮНЕСКО від 13 вересня 2019 року. В доповіді йдеться про «постійну і зростаючу неповагу до прав людини та основних свобод, проявлену Росією з початку окупації півострова», включаючи неправдиві звинувачення, засновані на російському законодавстві про «екстремізм та тероризм»; жорстку дискримінацію й політичні переслідування етнічних українців та кримських татар, що ідентифікують себе з українською державою; зменшення кількості класів з українською мовою навчання на понад 98%; переслідування незалежних ЗМІ; переслідування релігійних традицій; незаконні археологічні дослідження та передачу культурних цінностей тощо.⁷⁹

Бюро з демократії, прав людини та праці Державного департаменту США у «Доповіді про права людини в 2018 році: Україна» присвятило спеціальний розділ ситуації в окупованому Росією Криму, відзначивши наступні порушення прав людини: свавільне позбавлення життя та інші протиправні або політично вмотивовані вбивства; викрадення та зникнення людей, вчинене окупаційною владою; катування та інше жорстоке, нелюдське або принизливе поведіння або покарання; жорстокі та небезпечні для життя

⁷⁷ <https://undocs.org/A/74/276>; <https://undocs.org/ru/A/74/276>

⁷⁸ https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/CrimeaThematicReport10Sept2018_UKR.pdf ;
https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/CrimeaThematicReport10Sept2018_EN.pdf

⁷⁹ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370522/PDF/370522eng.pdf.multi>

умови ув'язнення та затримання; свавільний арешт та затримання; відмова у справедливому відкритому судовому розгляді; свавільне або незаконне втручання у приватне життя, родинні справи, помешкання чи листування; порушення свободи слова та ЗМІ, академічних свобод, свободи мирних зібрань, свободи асоціацій, свободи віросповідання, свободи пересування, свободи участі в політичному процесі, дискримінацію, соціальні зловживання, торгівля людьми; насильство, дискримінація та інші зловживання, засновані на сексуальній орієнтації та гендерній ідентичності.⁸⁰

Факти порушення релігійної свободи в окупованому Росією півострові представлені в підрозділі «Крим» «Звіту про свободу віросповідання у світі в 2018: Україна» авторства Бюро з демократії, прав людини та праці Державного департаменту США.⁸¹

Критичне погіршення ситуації з дотриманням прав людини в Криму після його окупації та незаконної анексії Росією відзначають представники правозахисних організацій. Так, директор Amnesty International в Україні Оксана Покальчук, говорячи про приклади репресій проти кримськотатарських та проукраїнських активістів і громадських діячів, відзначає, що в помешканнях кримськотатарських активістів часто безпідставно проводяться обшуки з метою залякування, а приводами для порушення кримінальних справ стають або наявність вдома релігійної літератури, яка дозволена в Україні, проте вважається «екстремістською» в Росії, або ж підозри про належність кримських татар до забороненої в РФ мусульманської організації «Хізб ут-Тахрір».⁸²

Платформа «Громадська солідарність», яка об'єднує правозахисників з різних країн світу, також повідомляє про численні випадки порушення прав людини в окупованому Криму. Зокрема, в березні 2019 року, за підписом 45 правозахисних організацій з різних країн, було опубліковано заяву із засудженням масових обшуків у кримськотатарських активістів, що пройшли 27 березня 2019 року. Співробітники ФСБ обшукали 27 будинків кримських татар і заарештували 20 осіб, у т.ч. учасників правозахисного руху «Кримська солідарність».⁸³

19 вересня 2019 року у виступі на зустрічі з людського виміру ОБСЄ у Варшаві представник Кримської правозахисної групи (КПГ) Олександр Сєдов повідомив, що за період окупації КПГ зареєструвала 374 факти кримінального чи адміністративного переслідування за участь у мирних зборах.⁸⁴ КПГ регулярно публікує на своєму веб-сайті моніторингові звіти про порушення прав людини в окупованому Криму.⁸⁵ Зокрема, 3 травня 2019 року повідомлялося, що 86 осіб незаконно позбавлені волі в рамках політично вмотивованих чи релігійних переслідувань в анексованому Криму.⁸⁶ Активісти КПГ також зібрали інформацію про понад 300 фактів тиску на журналістів у Криму, включаючи фізичні напади, тортури, свавільні затримання, захоплення майна, обшуки, погрози, психічний тиск тощо.⁸⁷

Громадська організація «Крим SOS» спільно з Кримською правозахисною групою, Благодійним фондом «Право на захист» та Центром громадянських свобод створили

⁸⁰ <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/UKRAINE-2018-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf> ;

<https://www.state.gov/reports/2018-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/ukraine-crimea/>

⁸¹ <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/UKRAINE-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>

⁸² <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2669879-prava-ludini-u-krimu-amnesty-zaavlae-pro-kriticnu-situaciju.html>

⁸³ <http://www.civicsolidarity.org/article/1588/russian-authorities-crack-down-human-rights-activists-and-other-individuals-occupied>

⁸⁴ <https://www.ukrinform.net/rubric-society/2783637-almost-400-cases-of-violation-of-right-to-assembly-in-crimea-recorded-during-occupation.html>

⁸⁵ https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2019/09/crimean-human-rights-group_aug_2019_ua.pdf

⁸⁶ <https://qha.com.ua/en/po-polochkam-en/86-persons-deprived-of-their-liberty-in-occupied-crimea-on-political-and-religious-grounds-entire-list/> ; <https://qha.com.ua/po-polochkam/86-chelovek-lisheny-svobody-v-krymu-po-politicheskim-i-religioznym-priznakam-ves-spisok/>

⁸⁷ <https://crimeahrg.org/uk/znishhennya-svobody-slova-u-krimu-ta-informacijna-agresiya-rf/>

інтерактивну мапу, що систематизує факти порушень прав людини в окупованому Криму. Станом на вересень 2019 року, на карті відображено інформацію про 422 таких випадки.⁸⁸

Висновки

Питання іноземної військової присутності в контексті дотримання прав людини залишатиметься важливим пунктом порядку денного для всіх країн Східної Європи, включаючи Україну. Приклад законодавчого регулювання перебування в Україні Чорноморського флоту Російської Федерації наочно демонструє російський стратегічний підхід з використання всіх доступних гібридних механізмів для посилення свого впливу на сусідні держави, включно із використанням в якості гібридної зброї законодавства, порушень прав людини і загроз безпеці людини. Серед головних цілей, яких прагнула досягнути Російська Федерація, були окупація та анексія Кримського півострова та міста Севастополя, а також здійснення політичного та військового тиску на український уряд.

Недостатня деталізація та низький рівень практичної реалізації основних документів, що регулювали присутність російської військової бази (Чорноморського флоту) на території України, а також відсутність єдиного стратегічного підходу і недостатнє використання потенціалу міжнародних організацій у галузі захисту прав людини призвели до низького рівня практичного використання законодавчої бази для моніторингу ситуації на місцях та проведення розслідувань виявлених порушень прав і свобод людини.

Після військової окупації та незаконної анексії Криму Російською Федерацією, виходячи з засвоєних трагічних уроків, в Україні було створено комплексну правову базу для моніторингу/розслідування порушень прав людини іноземними військами, що стосується всіх підрозділів іноземних збройних сил, тимчасово дислокованих у країні. Втім, практична реалізація цієї законодавчої бази наразі є неможливою в окупованому Росією Криму.

Важливо документувати всі порушення прав людини в Криму, щоб мати можливість розслідувати їх та притягнути винних до відповідальності, коли це стане можливим. Одночасно Україна разом із міжнародною спільнотою повинна продовжувати пошук шляхів змусити Російську Федерацію дотримуватись в окупованому Криму її зобов'язань відповідно до міжнародного законодавства у галузі прав людини, а також міжнародного гуманітарного права.

Ці питання слід належним чином враховувати в контексті майбутнього відновлення контролю над незаконно анексованим Кримом та окупованими територіями Донбасу, особливо під час обговорення можливості розміщення іноземних миротворчих сил на території України. Слід також пам'ятати про повзучу анексію Азовського моря, яка розширює коло порушень прав людини, перетворюючись на повноцінну блокаду.

Зважаючи на ці чинники, існує очевидна потреба розробити комплексні правові механізми щодо будь-якої іноземної військової присутності. Це питання також має бути включеним до порядку денного періоду перехідного правосуддя як ключовий рушій діяльності правоохоронних органів і захисту прав людини в рамках загальної концепції безпеки людини.

⁸⁸ <http://crimeamap.krymsos.com/eng/map.html>

Важливим є вивчення досвіду інших країн, зокрема Вірменії та Молдови. Варіанти розв'язання питань, пов'язаних із російською військовою присутністю, можуть бути взаємопов'язаними і в тій чи іншій мірі повторюватися. Тож своєчасний обмін досвідом може допомогти уникнути певних помилок, а також навчити належним чином реагувати на порушення прав людини і протидіяти впливу «гібридного» законодавства.

Додаток А

Механізми контролю/нагляду за порушенням прав людини іноземними військами, розташованими на території України

№	Назви документів і посилання на статті	Механізми контролю/нагляду	Орган, що здійснює моніторинг	Юрисдикція та розслідування порушень
1	Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту, від 17 червня 1993 р. (ст. 4)	З метою вирішення практичних питань розподілу Чорноморського флоту та розробки умов базування Військово-Морських Сил України і Військово-Морського Флоту Росії на базі згаданих у цій Угоді принципів і документів створюється Міждержавна комісія Сторін з рівної кількості їх представників та експертів. Персональний склад української та російської частин Комісії та Положення про неї затверджуються відповідно Президентом України та Президентом Російської Федерації , які здійснюють керівництво її роботою.	<i>Міждержавна комісія під керівництвом Президента України та Президента Російської Федерації</i>	<i>Чітко не визначено</i>
2	Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту, від 9 червня 1995 р. (ст. 11)	Для спостереження за виконанням домовленостей щодо Чорноморського флоту створюється Змішана українсько-російська комісія у складі державних делегацій України та Російської Федерації на переговорах з Чорноморського флоту. Комісії доручається розробити конкретні параметри розподілу об'єктів Чорноморського флоту.	<i>Змішана українсько-російська комісія</i>	<i>Чітко не визначено</i>

3	<p>Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, від 28 травня 1997 р. (ст. 6, 8, 15, 18, 19, 24)</p>	<p>Військові формування здійснюють свою діяльність в місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України.</p> <p>Військові формування можуть в місцях їхньої дислокації та під час пересування здійснювати заходи щодо охорони відповідно до порядку, встановленого у Збройних Силах Російської Федерації, у взаємодії з компетентними органами України.</p> <p>Взаємовідносини осіб, які входять до складу військових формувань, та членів їхніх сімей з юридичними і фізичними особами України поза місцями дислокації регулюються відповідними договорами Сторін та законодавством України.</p> <p>Пересування, пов'язані з діяльністю військових формувань поза місцями їхньої дислокації, здійснюються після узгодження з компетентними органами України.</p> <p>Російська Сторона відшкодуватиме шкоду, яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього складу під час виконання ними службових обов'язків громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України.</p> <p>Українська Сторона відшкодуватиме шкоду, яка може бути завдана військовим формуванням на території України діями або бездіяльністю громадян або юридичних осіб України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України.</p> <p>Питання юрисдикції, пов'язані з перебуванням військових формувань на території України, регулюються таким чином:</p>	<p><i>Змішана українсько-російська комісія</i></p> <p><i>Компетентні органи України</i></p>	<p><i>Законодавство Російської Федерації та України</i></p> <p><i>Відповідні договори Сторін</i></p> <p><i>Згідно порядку, встановленого у Збройних Силах РФ</i></p> <p><i>Суди, прокуратура та інші компетентні органи України та РФ</i></p> <p><i>Передача або прийняття юрисдикції</i></p> <p><i>Дипломатичні канали (через МЗС)</i></p>
---	--	---	---	---

		<p>1. За справами про злочини, скоєні особами, які входять до складу військових формувань, або членами їхніх сімей на території України, застосовується законодавство України і діють суди, прокуратура та інші компетентні органи України.</p> <p>2. Пункт 1 цієї статті не застосовується:</p> <p>а) у разі скоєння особами, які входять до складу військових формувань, або членами їхніх сімей - громадянами Російської Федерації - злочинів проти Російської Федерації, а також проти осіб, які входять до складу військових формувань, або членів їхніх сімей - громадян Російської Федерації;</p> <p>б) у разі скоєння особами, які входять до складу військових формувань, злочинів під час виконання службових обов'язків в місцях дислокації військових формувань.</p> <p>У випадках, передбачених цим пунктом, застосовується законодавство Російської Федерації і діють суди, прокуратура та інші компетентні органи Російської Федерації.</p> <p>Компетентні органи Сторін можуть звертатися один до одного з проханням про передачу або прийняття юрисдикції щодо окремих справ, передбачених цією статтею. Такі звернення розглядатимуться невідкладно і доброзичливо.</p> <p>Для розв'язання спорів щодо тлумачення та застосування цієї Угоди створюється Змішана комісія. Змішана комісія діятиме на підставі прийнятих нею правил. Якщо Змішана комісія не зможе розв'язати переданий їй спір, то він буде розв'язуватися дипломатичним шляхом у як найкоротший термін.</p>		
4	Договір про дружбу, співробітництво	Кожна з Високих Договірних Сторін гарантує громадянам іншої Сторони права і свободи на тих же підставах і в	Організація з безпеки і співро-	Законодавство Російської

	і партнерство між Україною і Російською Федерацією, від 31 травня 1997 р. (ст. 10)	<p>такому ж обсязі, що й своїм власним громадянам, крім випадків, встановлених національним законодавством Сторін або їхніми міжнародними договорами.</p> <p>Кожна із Сторін захищає в установленому порядку права своїх громадян, які проживають на території іншої Сторони, відповідно до зобов'язань по документах Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших загально визнаних принципів і норм міжнародного права, домовленостей в рамках Співдружності Незалежних Держав, учасниками яких вони є.</p>	<p><i>бітництва в Європі, Співдружність Незалежних Держав</i></p>	<p><i>Федерації та України</i></p> <p><i>БДПЛ ОБСЄ/ВКНМ ОБСЄ, Місія ОБСЄ в Україні (1994-1999), інститути СНД</i></p>
5	Закон України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», від 22 лютого 2000 р. (ст. 22, 23, 24, 26)	<p>Контроль за діяльністю підрозділів збройних сил інших держав на території України здійснюють у межах своїх повноважень Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Міністерство оборони України, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до Конституції України, законів та міжнародних договорів України.</p> <p>Спори, що виникають у зв'язку з тимчасовим перебуванням на території України підрозділів збройних сил інших держав, вирішуються шляхом проведення переговорів між Україною та іншими державами у порядку та на умовах, визначених відповідними міжнародними договорами. В разі відсутності таких договорів застосовуються інші взаємоприйнятні процедури врегулювання спорів.</p> <p>У разі, коли особа військового чи цивільного персоналу підрозділу збройних сил іншої держави підозрюється у вчиненні на території України злочину, командування підрозділу зобов'язане сприяти виконанню правоохоронними органами України своїх обов'язків</p>	<p><i>Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Міністерство оборони України, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування</i></p>	<p><i>Проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій відповідно до законів України</i></p> <p><i>Проведення переговорів між Україною та іншими державами у порядку та на умовах, визначених відповідними міжнародними договорами</i></p>

		<p>щодо проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій відповідно до законів України і забезпечувати у разі необхідності участь у цих заходах (діях) осіб військового і цивільного персоналу.</p> <p>Міністерство оборони України щорічно подає Президенту України і Верховній Раді України інформацію про перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав.</p>		
6	<p>Постанова КМУ від 26 листопада 2014 р. № 671 «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України»</p>	<p>Міністерство оборони України подає МЗС пропозиції щодо участі військових підрозділів, окремих військовослужбовців і працівників Збройних Сил у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, надання військової допомоги іноземним державам, направлення підрозділів Збройних Сил до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України.</p>	<p>Міністерство оборони України,</p> <p>Міністерство закордонних справ України</p>	<p>Не застосовується</p>
7	<p>Постанова КМУ від 30 березня 2016 р. № 281 «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України»</p>	<p>Міністерство закордонних справ України здійснює загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, у тому числі іншими сторонами, забезпеченням реалізації прав, що випливають з таких договорів для України, вносить Президентові України або Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо вжиття необхідних заходів з метою забезпечення виконання міжнародних договорів України.</p>	<p>Міністерство закордонних справ України</p>	<p>Не застосовується</p>
8	<p>Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», від 27 квітня 2014 р. (ст. 5)</p>	<p>Відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права.</p> <p>Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території, за результатами якого</p>	<p>Кабінет Міністрів України</p> <p>Уповноважений Верховної Ради України з прав людини</p>	<p>Міжнародні організації у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина</p>

		<p>оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та вживає необхідних заходів.</p> <p>Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює згідно із законом парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території.</p>		
9	<p>Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. (ст. 6)</p>	<p>Кабінет Міністрів України вживає всіх передбачених законодавством України заходів для захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема здійснює постійний моніторинг стану дотримання прав і свобод людини і громадянина та документування фактів порушення таких прав і свобод на тимчасово окупованих територіях України, за результатами якого оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав і свобод людини та вживає необхідних заходів для утворення міжвідомчого координаційного органу з метою узагальнення правової позиції держави у питанні відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та підготовки консолідованої претензії України до Російської Федерації щодо реалізації її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України.</p> <p>Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях та у разі необхідності представляє Верховній Раді України спеціальну доповідь про стан додержання прав і свобод людини і громадянина на цих територіях.</p> <p>Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих</p>	<p><i>Кабінет Міністрів України</i></p> <p><i>Уповноважений Верховної Ради України з прав людини</i></p>	<p><i>Міжвідомчий координаційний орган</i></p> <p><i>Міжнародні організації у сфері захисту прав і свобод людини</i></p>

		територіях у Донецькій та Луганській областях або за прийняті ними незаконні рішення.		
10	Положення про цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України (п.п.2.1), затверджене наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 20.12.2017 №446	Основними завданнями цивільно-військового співробітництва ЗС України є: ...здійснення аналізу суспільно-політичної обстановки у районах дислокації (застосування) підрозділів Збройних Сил України, проведення навчань (міжнародних навчань), розташування підрозділів збройних сил інших держав, зосередження і застосування військ (сил) та узагальнення цієї інформації...	Управління цивільно-військового співробітництва ГШ ЗСУ	Не застосовується

Цю публікацію підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу. Зміст публікації є виключно відповідальністю авторів і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу.

Публікацію підготовлено в рамках проекту «Російська військова присутність в деяких країнах Східного партнерства та її вплив на ситуацію з правами людини», виконаного Helsinki Citizens' Assembly-Vanadzor office, Promo-LEX Association, East European Security Research Initiative Foundation.

Реалізації проекту сприяла підтримка, отримана через схему надання грантів Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Проект фінансується Європейським Союзом в рамках підтримки громадянського суспільства в регіоні. У рамках регрантингу Форум громадянського суспільства Східного партнерства підтримує проекти своїх членів, які сприяють досягненню місії та цілей Форуму.

Гранти доступні для організацій громадянського суспільства країн Східного партнерства та ЄС. Ключові сфери підтримки: демократія та права людини, економічна інтеграція, навколишнє середовище та енергетика, контакти між людьми, соціальна і трудова політика.

This publication was produced with the financial support of the European Union. Its contents are the sole responsibility of the authors and do not necessarily reflect the views of the European Union.

The publication was produced within the project “Russian military presence in some of the EaP countries and its impact on human rights situation”, implemented by Helsinki Citizens' Assembly-Vanadzor office, Promo-LEX Association, and East European Security Research Initiative Foundation.

The project benefits from support through the EaP Civil Society Forum Re-granting Scheme (FSTP) and is funded by the European Union as part of its support to civil society in the region. Within its Re-granting Scheme, the Eastern Partnership Civil Society Forum (EaP CSF) supports projects of its members that contribute to achieving the mission and objectives of the Forum.

Grants are available for CSOs from the Eastern Partnership and EU countries. Key areas of support are democracy and human rights, economic integration, environment and energy, contacts between people, social and labour policies.

БФ «Ініціатива з дослідження східноєвропейської безпеки», Київ - 2019

East European Security Research Initiative Foundation, Kyiv - 2019